

"VI FLYTT' !" - BYUTVECKLING I TANZANIA

3 ögonvittnesskildringar till
den genomgripande omflyttningen
i Tanzania

12 april 1976

RESV. 25

12 4 1976

FÖRORD

Ujamaa, landsbygdsutveckling, kollektivt ägande och brukande av jorden, gemenskap. Alla dessa är slagord i Tanzanias utvecklingspolitik. Vad är realiteten bakom dessa slagord?

Tanzania har sedan frigörelsen 1961 och speciellt efter Arusha-deklarationen satsat hårt på utveckling av landsbygden. Koncentration av landsbygdsbefolkningen till byar och kollektivt ägande och brukande av jorden har varit medel som förespråkats för att uppnå målen. Ujamaa, som är ett välkänt begrepp långt utanför Tanzania, har blivit den dominerande politiken för en omformning och utveckling av landsbygden och hela Tanzania. Ujamaa är ur många synpunkter epokgörande och innebär ett grepp på landsbygdsutveckling som skiljer Tanzania från de flesta andra u-länder. De två senaste åren har inneburit en delvis förändrad politik, eftersom det frivilliga momentet i Ujamaa har övergivits. Beslut har nu i stället fattats att hela landsbygdsbefolkningen ska bo i byar i och med utgången av 1976.

Hur har Tanzania lyckats i sin strävan för Ujamaa och byutveckling? Hittills finns mycket få praktiska resultat redovisade. I detta nummer av Meddelande från Utredningsbyrån redovisas tre olika ögonvittnesskildringar av personer som arbetat under den aktuella tiden i olika delar av Tanzania. De tre artiklarna beskriver, ur olika synvinklar Ujamaa och den senaste bypolitiken. Först redogör Jan Rudengren för utvecklingen av bypolitiken fram till och med 1975. Därefter ger Gunnar Lindgren sina personliga synpunkter på operation Kigoma - som innebar inflyttning av landsbygdsbefolkningen till Ujamaa-byar. Gunnar Lindgren arbetade i regionadministrationen när operationen genomfördes. Slutligen presenteras ett sammandrag av ett avsnitt från en rapport gjord av regionplaneringsteamet i Mwanza, som beskriver den nya bypolitiken och skildrar hur bymönstret och bosättningen har förändrats i regionen. I detta avsnitt diskuteras också vilka faktorer som måste tas med i planeringen av nya byar.

En försiktig slutsats som kan dras från tillgänglig information är att Ujamaa, trots den stora satsningen, inte har fått det gensvar på landsbygden som förväntades. I början av 1970-talet skedde en förskjutning mot allt mindre grad av frivillighet i inflyttningen till Ujamaa-byar, samtidigt som det kollektiva ägandet och brukandet betonades mindre. Huvudmålet blev att hela landsbygdsbefolkningen skulle bo i byar. Formandet av byarna blev därigenom det viktigaste instrumentet för landsbygdens utveckling och omvandling. Den senaste utvecklingen av bypolitiken innebär dock inte att Ujamaa-tankens är död, som många trodde 1974. Den förefaller snarare vara ett steg att snabbare nå fram till Ujamaa och ett socialistiskt samhälle.

Lennart Wohlgemuth

INNEHÅLLSFORTECKNING

BYPOLITIK I TANZANIA	4
Inledning	4
Problem	7
Bypolitiken från november 1973	8
Effekterna av omflyttningen	10
Sammanfattning	12
REFLEXIONER ÖVER PLANERING OCH GENOM- FÖRANDE AV OPERATION KIGOMA I TANZANIA	13
Syfte och bakgrund	13
Planeringsarbete samt flyttningar	14
Statliga insatser	16
Fysisk planering	16
Skogsröjning	17
Serviceförsörjning	17
Jordbruket	17
Byutveckling	18
Bostäder	18
Jordbruk, utveckling	19
Gemensamma arbetsinsatser	19
Undervisning	20
Sociala kontakter	20
Slutkommentar	20
BYAR OCH BYPROGRAMMET I MWANZAREGIONEN	22
Ett viktigt steg mot landsbygdsutveck- ling enligt socialistiska principer	22
Bakgrund till byprogrammet	22
Byar och utveckling	23
Byinflyttning och bylokalisering	24
Bystorlek	25
Byns läge	25
Bylokalisering i framtiden	26

BYPOLITIK I TANZANIA

Jan Rudengren *

Inledning

Tanzania har valt att gå en utvecklingsväg som något skiljer sig från de övriga staterna i Afrika. Många afrikanska stater säger sig arbeta för en socialistisk samhällsutveckling men är mycket noga med att betona att det rör sig om en afrikansk socialism. Även de stater som officiellt bekänner sig till en sådan politik kan eller vill inte genomföra den i praktiken. Att TANU, det enda politiska partiet i Tanzania vid sidan av ASP på Zanzibar, arbetar för en socialistisk utveckling av det tanzaniska samhället beror inte på en intern klasskamp utan är ett resultat av det internationella ekonomiska systemet.

I detta system är socialism det enda rationella valet, vilket president Nyerere många gånger betonat. Ujamaa som är en del av den socialistiska uppbyggnaden av samhället är alltså inte ett resultat av en klasskamp utan en strategi för landsbygdsutveckling som har valts av en grupp politiker, vilka sedan har fört ut idén till folket.

Ujamaa 1967-1973

I början av 1960-talet började president Nyerere att i olika tal forma den idé som ledde till ujamaapolitiken. Men inte förrän efter Arushadeklarationen 1967** tog ujamaapolitiken fast form. Samma år startades detta program för landsbygdsutveckling och pågick fram till och med 1973. I november detta år lanserades en delvis ny bypolitik.

Ujamaa bygger på följande grundläggande principer:

- a) Människorna ska leva tillsammans,
- b) de ska äga produktionsmedlen gemensamt,
- c) de ska arbeta tillsammans, och
- d) de ska dela frukterna av sitt arbete gemensamt.

Att bilda ujamaabyar är en process i tre stadier. Det första innebär att människorna flyttar ihop i en by och börjar odla sina egna jordar. Det andra stadiet har en by nått när avsaluproduktionen från den kollektiva brukningsenheten har kommit igång och byn kan registreras som en jordbruksförening. Det tredje stadiet innebär att byn registreras som ett produktions- och försäljningskooperativ. Det är när byn har nått det tredje stadiet som man kan säga att den är en ujamaaby i ordets rätta bemärkelse.

* Jan Rudengren har arbetat 3 år i Tanzania med regionplanering och är nu knuten till EFI vid Handelshögskolan i Stockholm.

** Politisk deklaration från 1967 som lade grunden till den nya socialistiska utvecklingen i Tanzania.

Ujamaatanken sägs bygga på det traditionella kollektiva arbetssätt som fanns i det afrikanska samhället före kolonialtiden. När man från officiellt håll talar med bönderna om ujamaa, så framhålls också just detta förhållande. I det traditionella afrikanska samhället arbetade man tillsammans med de människor som bodde i grannskapet. Det gemensamma arbetet kunde gälla sådd och skörd. På så vis kunde man säkerställa att ingen inom byn förlorade sina möjligheter att få mat. Ujamaatanken är emellertid en utvidgning av det traditionella kollektiva arbetet, eftersom man också ska äga marken och produktionsmedlen gemensamt.

Ujamaaprogrammet innebär två radikala förändringar av det tanzaniska samhället. För det första kom det gemensamma arbetet att utvidgas till att omfatta en större krets än den egna släkten. För det andra var det ett sätt att komma tillrätta med de växande sociala klyftorna på landsbygden. Visserligen har Tanzania inte någon stor klass av jordlösa jordbruksarbetare, men det finns stora sociala och ekonomiska skillnader mellan olika jordägarande grupper. Detta är speciellt märkbart i de områden där det råder brist på jord (Dessa skillnader förekommer också inom en familj. Den fattige brodern bor i sin lerhydda bredvid sin rike brors stenhus). I den andra femårsplanen beskrivs ujamaa som ett frontalangrepp på den exploatering som finns på landsbygden.

Ujamaa introducerades också som en utmaning mot den kooperativa rörelsen som blivit föremål för en speciell undersökning 1966. Det framkom då att rörelsen var misskött och att man inom kooperationen inte var införstådd med de socialistiska grundidéerna. Många av föreningarna styrdes av lokala storbönder som använde kooperationen för sina egna syften.

Allt detta togs som en förevändning för att radikalt omorganisera hela rörelsen genom ujamaa. Ujamaabyarna skulle utgöra basen för kooperationen, och på det sättet skulle man komma till rätta med de kapitalistiska handlarna och bönderna.

Förutom att åstadkomma en strukturell förändring av samhället skulle ujamaa också öka jordbruksproduktionen. Detta skulle bli en direkt följd av att bönderna äger jorden gemensamt, vilket ger större brukningsenheter, och att de också äger produktionsmedlen. Mekaniseringen av jordbruket skulle därigenom underlättas och inköp och försäljning skulle gå smidigare och ta mindre tid om de sköttes på bynivå i stället för av varje bonde för sig.

Arbetet för jordbruksrådgivarna skulle också förenklas, då det ju är lättare att söka upp bönderna om de bor i byar än om de är utspridda över landet. Människorna skulle vidare få tillgång till social service - vatten, skolor, hälsovård, transport - om de bodde tillsammans i byar.

I och med den andra femårsplanen blev landsbygdsutveckling lika med ujamaa. Den strategi man valde var att införa ujamaa i hela landet och inte bara i de fattigaste delarna. Det var dock viktigt att det var en frivillig rörelse. President Nyerere har också flera gånger framhållit att man inte kan tvinga människor att bli socialister, bara visa och bevisa de stora fördelarna med ujamaa. Följaktligen skulle tjänstemännen på olika nivåer inte vänta på att ujamaabyar skapades, utan de skulle aktivt arbeta för en sådan utveckling.

Trots den kraftiga satsningen på ujamaa gick inflyttningen till byarna ganska långsamt. Man beslöt då att koncentrera insatserna till en region. Därigenom hoppades man kunna nå goda resultat som skulle mana till efterföljd. Den region som utsågs var Dodoma som ligger på den centrala högplatån. Regionen är en av de fattigaste och nederbörden är mycket liten.

Valet av Dodoma var till stor del politiskt - man skulle angripa problemen där de var som störst och därigenom minska de regionala skillnaderna. Operation Dodoma nådde sin kulmen 1971 och regeringen gjorde en massiv insats. Mycket stora resurser ställdes till förfogande i form av material och pengar, medlemmar ur National Service och regeringstjänstemän hjälpte till. Under tre månader flyttade cirka 40 000 familjer till nya eller redan existerande byar 1/. 1972 startades operation Kigoma efter liknande principer. Första året valde man ut 23 byar och året därpå ytterligare 50.

Dessa två satsningar i de fattiga delarna av landet betydde att man övergav den strategi som hade antagits i den andra femårsplanen till förmån för en som innebar koncentrerade insatser i vissa delar av landet. Den mycket bristfälliga statistiken över antalet ujamaabyar visar också att det råder stora regionala skillnader. De flesta byarna fanns 1974 i Mtwararegionen, som ligger på gränsen till Moçambique. Att just denna region har så många byar hade strategiska orsaker, då befrielsekriget ännu pågick i Moçambique. Andra regioner med många ujamaabyar är Iringa, Mbeya, Dodoma, Lindi och Singida, eftersom man i dessa områden har gjort speciella satsningar.

I de "rika" regionerna, och då speciellt de där det privata ägandet är fast rotat, har ujamaaprogrammet inte varit framgångsrikt. I Kilimanjaro, Arusha och West Lake är en mycket liten del av befolkningen bosatt i ujamaabyar. I dessa regioner finns också exempel på att storbönder utnyttjat ujamaa för att skaffa sig själva mer jord. Vidare har i en del fall vanliga traditionella byar bara döpts om för att man utåt ska kunna visa att ujamaaprogrammet går framåt.

I hela landet har antalet ujamaabyar växt från 809 år 1969 till 5 628 år 1973. Man räknade med att över 2 miljoner människor bodde i ujamaabyar 1973, vilket är ungefär 15% av befolkningen 2/. En viktig punkt i

bedömningen av ujamaa är vilket stadium byarna uppnått. Ca 90% av byarna befinner sig i det första stadiet. De kan således inte kallas för ujamaabyar i ordets egentliga betydelse utan det verkliga antalet ujamaabyar var 1974 395 av totalt 4 666 byar 3/

Problem

Trots de stora resurser som satsats på ujamaa-programmet - mellan åren 1969 och 1974 har totalt 500 miljoner shillings (ca 265 miljoner kronor) 2/ gått till ujamaa - har man inte uppnått den genomgripande förändring som man hade väntat sig.

Man har stött på många problem när man har försökt genomföra ujamaa. Om en by ska lyckas eller inte beror t ex i hög grad på vilken ledare den väljer. I många fall är ledaren en av dem som har det bäst ekonomiskt ställt i byn. Han betraktas alltså inte som den person som ska leda och organisera arbetet utan som den som ska beskydda byinvånarna.

I många fall har detta lett till att byarna har fått svag ledning och därför inte lyckats särskilt bra. Det förekommer också fall då ledarna utnyttjat byn för sina egna syften. Det dåliga ledarskapet i många byar kan delvis förklaras med bristen på utbildning hos ledarna. De förstod sig inte på metoderna för storjordbruk, utan bymedlemmarna använde samma teknik på den stora gemensamma bruksenheten som de använde på sina egna små jordbruk.

Ett annat problem som delvis beror på det svaga ledarskapet är svårigheten att få byinvånarna att arbeta på den kollektiva bruksenheten. I första hand lägger de ned arbete på den egna jorden och först därefter arbetar de på den gemensamma. Eftersom tillgången på arbetskraft är A och O vid förarbete och sådd av jordarna innebär detta att det redan kan vara för sent när man äntligen får tid att arbeta på den kollektiva enheten. Sådden sker då inte i rätt tid och man har inte arbetskraft till ogräsrensning och vakt vid fälten.

Här har vi en av förklaringarna till att avkastningen från de privata jordarna är mycket högre än från de kollektiva. I en del fall har det till och med hänt att man har hyrt arbetskraft utanför byn eller kallat in National Service för att bruka den kollektiva jorden.

Ett sätt att få större avkastning från den gemensamma jorden är att den delas upp i privata delar (blockfarming). Jorden plöjs och förbereds gemensamt, ofta maskinellt. Sedan delas den upp på familjerna i byn som är ansvariga för sin del och också får hela avkastningen.

Produktionen av livsmedelsgrödor har visat en dålig utveckling alltsedan frigörelsen 1961. Denna kan inte enbart skyllas på att regnen uteblivit eller att de

har kommit vid fel tidpunkt. En orsak är att man satsat på exportgrödor 4/, och bidragande orsaker är prispolitiken när det gäller livsmedelsgrödor och ujamaapolitiken.

I Iringa, som var den region som producerade det mesta av den majs som såldes, skedde ujamaaiseringen under tvång. Följden blev att produktionen av majs gick ner drastiskt och mycket litet såldes från regionen. En annan faktor är prispolitiken. Bönderna fick relativt litet betalt för sina produkter och hade därför inte något större intresse av att producera livsmedelsgrödor för avsalu. Dessutom smugglades majs till Kenya där priset före 1974 var högre än i Tanzania.

Ujamaapolitiken har alltså inte lyckats höja jordbruksproduktionen, produktiviteten eller ge ett överskott och kanske är detta det allvarligaste problemet. För att komma till rätta med den ogynnsamma utvecklingen inom jordbruket startades 1972 kampanjen "politik är jordbruk" ("Siasa ni kilimo").

I stället för att betona hur viktigt det är att bruka jorden gemensamt lades större vikt vid blockfarming och en höjning av produktiviteten inom jordbruket. Småbrukarna uppmanades använda moderna och bättre metoder.

Kampanjen innebar att man erkände att produktiviteten inom jordbruket var betydelsefull, och därför kom betoningen att läggas mer på teknik än på produktionsmedel.

Bypolitiken från november 1973

Som framgår av det tidigare så skedde redan i början av 1970-talet en svängning av betoningar inom ujamaapolitiken. Det gemensamma ägandet och arbetet fick träda tillbaka och i stället betonades produktion och teknik. Det var mycket viktigt för landets ekonomi att en tillväxt skedde inom jordbrukssektorn på dess helt dominerande ställning.

Under 1973 fortsatte man att bilda nya byar i de glest befolkade områdena över hela Tanzania, men betonade inte längre så starkt att de var ujamaabyar. De kallades ofta för utvecklingsbyar i stället. President Nyerere fastställde att byarna skulle bestå av högst 500 familjer.

Den sjätte november 1973 kom ett direktiv från presidenten: "Att leva i byar är en order som ska vara slutförd före utgången av 1976." Den nya strategin för landsbygdsutveckling innebar det definitiva slutet för den frivilliga inflyttningen till byarna. Att människor måste bo i byar för att landsbygden

ska utvecklas hävdade för övrigt redan engelsmännen under 1930- och 1940-talen i dåvarande Tanganyika.

Omflyttningen av människorna skulle således genomföras under en relativt kort period och dessutom skyndade många politiker på landsbygden på den ytterligare. Brådskan medförde att man inte kunde göra några förstudier av de bästa lägena för de nya byarna.

Nästan ingen hänsyn togs till den lokala befolkningens åsikter. Många av tjänstemännen ute i regionerna och distrikten visade tvärtom ofta stor arrogans mot bönderna. Uttalanden som: "Vi behöver inte lyssna på folket för att få veta var byarna ska ligga, för vi har våra egna experter", var inte ovanliga.

Metoderna skiljde sig dock mycket från en region till en annan. I en del regioner hade man mycket bråttom. I oktober 1974 meddelade t ex ledarna i Mwanzaregionen att mer än en miljon människor bodde i utvecklingsbyar. I andra regioner gick det långsammare och man gjorde uppehåll då grödorna skulle sås och skördas.

I de tätt befolkade områdena Kilimanjaro, Arusha, West Lake, Tanga och Mbeya var det bara i vissa delar man flyttade om befolkningen. De flesta människor i dessa delar bodde redan i byar och det fanns alltså ingen anledning att flytta dem.

Det är givet att misstag och övergrepp förekommer när man ska genomföra en sådan genomgripande reform och när det dessutom ska gå så snabbt. De som inte ville flytta fick sina hus och ibland också sina åkrar förstörda. Armén inkallades i vissa fall för att hjälpa till. Men president Nyerere yttrade vid ett tillfälle som svar på den kritik som riktades mot byinflyttningen att så många människor aldrig har flyttats med så litet lidande.

Många frågade sig varför det var så bråttom. Hade det inte varit bättre om omflyttningen genomförts successivt under en femårsperiod? Mot detta hävdade andra att om direktivet hade stadgat att flyttningen skulle vara klar före 1980, så hade man satt igång ute i regionerna i mitten av 1979, och således hade det blivit lika brådslande i alla fall.

Den allvarligaste kritik som kan riktas mot att det gick så hastigt är att man ute i regionerna inte hade tid att undersöka var de nya byarna borde ligga med hänsyn till vatten, jordar, vägar etc. Nu placerades de nya byarna ut godtyckligt och många misstag begicks. Många av dessa har senare rättats till, men de innebar att befolkningen måste flytta flera gånger.

På många håll begav sig folk tillbaka till de gamla bosättningarna. På andra håll fick människorna odla sina gamla åkrar tills de hade

röjt för de nya och sätt dem. Man kan nog säga att programmet modifierades allteftersom månaderna gick och rapporter kom in till Dar es Salaam om vad som hände ute i byarna.

Under slutet av 1974 gjordes många uttalanden från officiellt håll om att bonden är konservativ och lat och inte förstår sitt eget bästa. Ett år senare skedde en radikal omsvängning då president Nyerere sade att ledarna var en belastning för befolkningen.

Under 1973 och 1974 sjönk produktionen av livsmedelsgrödor kraftigt, bland annat till följd av en svår torka. Livsmedelsimporten steg snabbt och under de första månaderna 1974 importerades livsmedel för 217 miljoner shillings (ca 115 miljoner kronor), vilket är en ökning med ungefär 70 % jämfört med hela 1973 2/. Vad som ytterligare förvärrade den ekonomiska situationen var att denna stora importökning inträffade samtidigt som oljepriserna steg kraftigt. Tanzania hade alltså inte råd att importera livsmedel. Inför denna situation var regeringen tvingad att göra något radikalt för att öka livsmedelsproduktionen inom landet.

1974 kom därför ett påbud att varje vuxen person var tvungen att odla minst 1,5 hektar. Odlingstvånget gällde inte bara befolkningen på landsbygden utan också institutioner i städerna. För dessa avsattes vissa dagar då alla anställda åkte ut till ett fält och arbetade där. Odlingstvånget innebar också att man i vissa delar av landet införde ett slags "pass" som visade att man hade uppfyllt kravet. Utan detta kunde människorna i dessa delar inte lämna sin bostadsort.

Samtidigt med odlingstvånget - något som för övrigt också engelsmännen tillämpade i Tanganyika - startades en kampanj under mottot "kilimo cha kufa na kupona" ("Odling på liv och död"). Gensvaret blev mycket stort - som exempel kan nämnas att rondeller i Dar es Salaam var uppodlade med majs och att golfbanan i Mwanza plöjdes upp. Den tredje förändring som infördes i jordbrukspolitiken detta år var stora prishöjningar på livsmedelsgrödor, speciellt på majs.

I detta sammanhang måste man vara noga med att skilja mellan de kortsiktiga åtgärderna - odlingstvånget och kampanjen - och det långsiktiga skapandet av utvecklingsbyar. De kortsiktiga är inriktade på att lösa en krissituation, medan bypolitiken ingår i en långsiktig utveckling av landsbygden.

Effekterna av omflyttningen

Det är för tidigt att försöka göra en värdering av följderna eller en förhandsanalys av konsekvenserna för framtiden när bara ett år har gått sedan den nya bypolitiken infördes. Vad man kan göra är att

titta närmare på några av de positiva och negativa faktorerna.

Tanken bakom den nya politiken var bl a att det är lättare att nå folk med social service om de bor i byar än om de bor utspritt. Detta gäller fast service som skolor, kliniker och vatten likaväl som service i form av rådgivning inom jordbruk och boskapsskötsel. Om människorna bodde i byar skulle det också bli lättare att starta småindustrier på kooperativ basis, och dessutom skulle den politiska utbildningen underlättas. Byarna är också tänkta att utgöra grunden för de politiska enheter som ska föra landsbygdens talan.

Man skulle således kunna nå målet att skapa ett socialistiskt samhälle snabbare. Byinflyttningen kan också ses som ett led i målet att upprätta självförsörjande, självständiga enheter på landsbygden. Sådana enheter utgör själva grundstommen för Tanzanias politik som går ut på självtillit (self reliance).

De positiva effekterna sammanfaller med de mål som beskrivits ovan. De negativa effekter som man fruktade skulle komma att bli följden av denna omflyttning har delvis visat sig vara ogrundade farhågor. Den första gällde jordbruksproduktionen. Man befarade att den skulle sjunka mycket efter omflyttningen, eftersom det tar flera år innan bonden lär sig var den goda jorden finns i det nya område som han har blivit flyttad till.

Man var också rädd för att tvångsförflyttningen skulle skapa passivitet ute i byarna: "Regeringen har flyttat oss hit så nu får den förse oss med mat också." Det har emellertid visat sig att produktionen av livsmedel har gått upp. Om denna tendens kommer att hålla i sig är ännu för tidigt att yttra sig om. Uppgången kan till stor del förklaras med odlingstvånget, prispolitiken och kampanjen "Odlä på liv och död". Att man lyckades med denna kampanj visar dock att TANU trots tvångsförflyttningen har kvar förmåga att mobilisera befolkningen.

En av de klart negativa effekter som man kan peka på är att bostadsstandarden har sjunkit, eftersom många fick flytta från fina hus till hyddor som snabbt byggdes i den nya byn. Här gick stora värden till spillo och det kommer att ta flera år innan människorna har lyckats bygga sig hus av god standard.

Omflyttningen har kostat mycket mätt i kapital och mänskliga resurser, men på lång sikt kan den ha positiva effekter. Det afrikanska samhället är konservativt, och ibland framförs åsikter som att det gamla samhället radikalt måste ruskas om ifall man ska få en utveckling till stånd och börja bygga

ett nytt samhälle. Om dessa teorier är riktiga kan man säga att byinflyttningen har lagt grunden till en ny utveckling på den tanzaniska landsbygden.

Om den nya landsbygdspolitiken innebär att bönderna ute i byarna blir mer medvetna och får större möjlighet att påverka sin egen situation, eller om det innebär en starkare centralstyrning är det mycket svårt att uttala sig om. Den kritiska faktorn här är statsbyråkratin, vars kostnad har stigit med 20% efter decentraliseringsreformen 1972. 2/ Tanzanias politik har gynnat framväxten av en byråkratisk borgarklass vars ekonomiska och politiska makt har vuxit under de senaste åren. Denna utgör en kraftig motvikt till de radikalare elementen inom TANU.

Sammanfattning

Ujamaapolitiken före 1974 hade inte nått den effekt på landsbygdsutveckling som man hoppats på. Därför ansåg man sig tvungen att ta ett radikalt grepp i frågan, vilket skedde med den nya bypolitiken som inleddes 1974. Visserligen har de socialistiska elementen i landsbygdspolitiken tonats ner och många trodde nog 1974 att ujamaa var död, men den nya politiken kan ses som ett medel att snabbare nå de mål för det tanzanianska samhället som utstakades i Arushadeklarationen och som för landsbygden innebär ujamaa. Om den nya bypolitiken kommer att vara en genväg att nå fram till ett socialistiskt samhälle enligt tanzanianskt mönster, eller om den leder in på ett sidospår är för tidigt att yttra sig om.

Referenser:

- 1/ G. Hydén: "Socialism och samhällsutveckling i Tanzania"
- 2/ G. Hydén: "Ujamaa Villagization and Rural Development in Tanzania" Review No.1, 1975
- 3/ Government of Tanzania: "The economic survey", 1973-7
- 4/ A.Coulson: "Peasants and Bureaucrats", Review of African Political Economy, No. 3, 1975
- 5/ P.L.Raikes: "Ujamaa and Rural Socialism", Review of African Political Economy, No 3, 1975

REFLEXIONER ÖVER PLANERING OCH GENOMFÖRANDE AV OPERATION KIGOMA I TANZANIA

Gunnar Lindgren *

Syfte och bakgrund

Avsikten med det här bidraget är att redovisa mina personliga intryck av genomförandet av Operation Kigoma i Tanzania under perioden augusti 1972 - oktober 1974.

Operation Kigoma är en del av Tanzanias ujamaa-program som lades fram i Arushadeklarationen 1967. I denna slås fast att landet ska utvecklas efter socialistiska principer. Det innebär bland annat att landsbygdsbefolkningen ska flytta samman i jordbrukskollektiv, s k ujamaabyar. Då folket flyttat samman är det lättare och billigare att nå dem med samhällelig service som rent vatten, skolor, sjukvård etc och dessutom får bymedlemmarna en starkare organisation som kan allvarata deras intressen.

Sammanflyttningen till byar gick ganska långsamt i början. Därför beslutade regeringen 1971 att koncentrera resurserna till en region. Den region som valdes var Dodoma, som ligger mitt på centrala Högsletten. Valet av just den regionen grundas på ett politiskt beslut att problemen ska angripas där de är störst för att därigenom minska klyftorna inom landet. Projektet kallades Operation Dodoma.

Ett år efter att detta projekt kommit igång beslutade man att starta ett liknande projekt i en annan region. Valet föll på Kigoma, som ligger längs Tanganyikasjön och Burundigränsen och har en utsträckning på 500-600 km. Regionen är indelade i tre distrikt; Kigoma, Kasulu och Kibondo. Större delen av befolkningen (450.000 personer 1967) bodde fram till tiden för omflyttningarna runt Kigoma stad samt på högländerna mot Burundi. Med tanke på de odlingsmetoder man använde - hacka och traditionella utsäden, ingen gödsling - samt den höga koncentrationen av boskap kan dessa områden anses vara överbefolkade. Övriga delar, d v s de vidsträckta Miomboskogarna mot Tabora i öster samt hela södra delen av regionen är glest befolkade i första hand beroende på förekomsten av tsetseflugor. Regionen har stora potentiella resurser; marken i floddalarna är synnerligen bördig, och övrig mark kan förbättras avsevärt genom tillsats av fosfor. Regnperioden varar ungefär ett halvt år och nederbörden uppgår till i genomsnitt 1 000 mm om året. Lake Tanganyika är en 600 km lång gravsänka som innehåller oanade mängder fisk med hög reproduktionstakt. Förbindelserna är goda genom järnvägslinjen till Dar es Salaam (1 250 km) och båttrafiken med Zaire och Burundi. Det finns

* Gunnar Lindgren arbetar på regionalekonomiska enheten, Länsstyrelsen i Västerås. I drygt 2 år arbetade han som ekonom i Regional Commissioners' Office i Kigoma.

inga prospekterade fyndigheter av mineraler, men närheten till Rift Valley antyder att det kan finnas brytbara tillgångar - det kan nämnas att man i en by har ett litet dagbrott för järnmalm som bearbetas i en lokal smedja.

Trots dessa potentiella resurser är regionen svagt utvecklad. Det finns ingen industri att tala om och jordbruket är, som tidigare nämnts, av traditionell art. En anledning till den svaga ekonomiska utvecklingstakten är säkerligen att regionen under långa tider åderlåtits på människor. Någon mil utanför Kigoma ligger Ujiji, som varit den inre änden på slavrutten via Bagamoyo till Zanzibar. Såväl tyskar som engelsmän betraktade regionen i första hand som bas för rekrytering av arbetskraft till sisalplantagerna vid kusten. Därför anses det fortfarande som naturligt att söka sig ut från regionen för att ta lönearbete. Detta avspeglas i den senaste folkräkningen (1967) som visar att 55 000 personer (mer än 10 procent av den bofasta befolkningen) födda i Kigomaregionen är bosatta i andra regioner (särskilt Tanga, Kilimanjaro, Mwanza och Bukobaregionerna). Därtill kommer ett mycket stort antal som sökt sig till Uganda, Ruanda och Burundi. Inflyttningen från andra regioner till Kigoma har varit mindre; 1967 bodde i regionen 10 000 personer födda i andra delar av landet.

Följande tre faktorer gjorde att just Kigoma valdes som andra region i ujamaaprogrammet: för att ta tillvara och utveckla de potentiella resurserna; för att angripa fattigdomen i regionen samt slutligen för att förbättra det dåliga anseende som regionen haft under långa tider.

Planeringsarbete samt flyttningar

1971 organiserades tre planeringsgrupper med uppgift att föreslå lämpliga platser för ujamaabyar i de tre distrikten. I varje grupp fanns två experter på jordbruk, boskapsskötsel, ekonomi/planering, skogsskötsel samt en representant från TANU. Totalt rekommenderade man 133 platser, varav de flesta låg i tätbefolkade områden. För starten av Operation Kigoma 1972 valde man ut 23 platser, av vilka en del var små traditionella byar med 15-150 familjer.

Metoderna för att genomföra ujamaaprogrammet varierade mellan de tre distrikten. I ett av dem satsades redan första året (1972/73) mycken tid och kraft på att informera om politiken bakom ujamaa. Därför blev många människor intresserade. Det påstods att nästan hälften av invånarna var beredda att flytta omedelbart, ungefär lika många ville vänta och se, och ett fåtal (någon procent) var emot. De som ville flytta fick så mycket hjälp och stöd man kunde ge, vilket gjorde att fler blev intresserade. De andra lämnades i fred såvida de inte startade förtalskampanjer eller rent av saboterade verksamheten till exempel genom att förstöra eller stjåla

grödorna för dem som flyttat. De som spred ut rykten eller på annat sätt argumenterade mot politiken blev utsatta för en mer eller mindre intensiv övertalning eller i sista hand tvångsförflyttning. Efter att ha bott i en ujamaaby en kort tid ändrade de sig som regel. De som saboterade verksamheten ställdes inför domstol. Eftersom gensvaret var så pass stort tvingades detta distrikt att utöka antalet byar med tio, vilka dock endast fick hjälp med transporter.

I de andra distrikten gick utvecklingen något långsammare och kanske inte riktigt lika målmedvetet.

Nästa år (1973/74) intensifierades kampanjen, genom att ytterligare ett femtiotal byar skulle etableras. Detta medförde en något annorlunda syn på hur programmet skulle genomföras. Tidigare skulle varje by utrustas med all infrastruktur i samband med inflyttningen, men med en intensifierad omflyttning räckte inte de statliga resurserna på långa vägar härtill. I stället fastslogs tre utvecklingsskeden;

- politisering och omflyttning
- uppbyggnad av infrastruktur
- jordbruksutveckling

Dessa tre skeden måste inte följa på varandra, utan kan överlappa varandra allt efter behov och resurser. Dessutom bestämdes att den ideala storleken på en by skulle vara 500 familjer eller fler.

Ett annat problem var att snabbt finna lämpliga platser för nya byar. De planer som gjorts upp av planeringsgrupperna hade delvis blivit överspelade, och man hade inte längre så stor nytta av detta arbete. I något distrikt reste Area Commissioner runt med District Development Director (DDD) och någon politiker och såg ut lämpliga platser. I ett annat distrikt hade DDD huvudansvaret och han undersökte då olika områden tillsammans med sina närmaste medarbetare (experter på planering, jordbruk, tsetse och vatten). Utan att på något sätt ha utvärderat deras val av platser är det min personliga erfarenhet att dessa i flertalet fall är riktiga. Det finns dock vissa undantag där tillräcklig hänsyn inte tagits till tillgång på odlingsbar mark, närhet till vatten, risker för jordförstöring samt möjligheter att utnyttja existerande infrastruktur.

Senare under året kom ett direktiv från Dar es Salaam att hela regionens landsbygdsbefolkning skulle bo i ujamaabyar före utgången av 1974. Det innebar en etablering av totalt ca 250 byar. Denna ytterligare intensifiering medförde att distrikten fortsatte att använda olika metoder i genomförandet. I ett distrikt flyttade och stödde man hela tiden dem som var lättast att övertala, i ett annat samlade man ihop samtliga personer i olika områden och flyttade dem. I ett tredje distrikt gjorde man folkräkningar och bestämde vilka som skulle bo kvar och vilka som skulle flytta.

I möjligaste mån såg man till att de som skulle flytta fick välja vilken by de ville komma till. I början av odlingssäsongen 73/74 hjälpte männen sina hustrur med beredning av mark samt sådd. Sedan reste de till de nya byarna där de röjde skog, byggde en enkel övernattningshydda och planterade kassava. När detta var klart återvände de hem där de deltog i skördearbetet, varefter hela familjen flyttade till den nya byn med sitt hushåll.

I september 1974 rapporterades att drygt 85 procent av befolkningen i regionen bodde i byar. Denna siffra verkar kanske orimligt hög. Men just vid den tidpunkten gjorde jag en resa genom större delen av regionen, och vad jag såg av såväl nybebyggelse som övergivna hus övertygade mig om att siffran var riktig. De återstående 15 procenten utgjordes av befolkningen i städerna - framförallt Kigoma/Ujiji och de två övriga distriktshuvudorterna - samt ett antal spridda familjer i avlägsna trakter.

Statliga insatser

Staten kom således in på en mängd områden och jag ska kommentera några av dem.

Fysisk planering (Landsurvey)

Meningen var att lantmäteripersonal skulle kartlägga och rita upp planförslag för varje by innan någon betydande inflyttning hunnit ske. För detta ändamål finns ett antal principlösningar, av vilka det framgår att varje familj ska ha en halv hektar mark runt sitt hus för egna odlingar samt att byn ska ha ett centrum med mark avsatt för olika gemensamma ändamål (partilokal, affär, lagerlokal, idrottsplats, kyrka osv). Planerna är mycket tråkiga - byarna blir oformligt stora med ett stereotypt rutnätsmönster utan hänsyn tagen till existerande bebyggelse, traditionella boendemönster eller geografiskt utseende. Det svaga intresset för diskussionen kring den fysiska planeringen berodde på att man upplevde principskisserna som styrande direktiv, att man hade ytterst små möjligheter att påverka planutformningen och att man utanför lantmäterikretsen saknar utbildning för att arbeta med sådana planer. Det fanns inte heller något prövnings- och beslutsförfarande som så småningom skulle kunnat ge ett erfarenhetsunderlag för övriga tjänstemän på distrikts- och regionnivå. Intrycket är att de färdiga planerna nästan enbart användes inom lantmäterikontoret och vattenbyggnadskontoret.

Lantmäterikontoret saknade dock i stor utsträckning kvalificerad personal, så man hann inte alls med den fysiska planeringen. I stället fick någon tjänsteman inom distriktsadministrationen lära sig hur man mäter upp tomter för att kunna fördela mark till de inflyttade.

Skogsröjning

Inledningsvis nämndes att större delen av befolkningen bodde inom de överbefolkade högländerna längs Burundi-gränsen medan Miomboskogarna i stort sett var obebodda på grund av förekomst av tsetseflugor och sömnsjuka. Genomförandet av ujamaa innebar bl a att varje familj skulle få tillräckligt med land. Det blev därför nödvändigt att en hel del byar byggdes i kanten av eller inne i tsetseområden. En andra mycket viktig uppgift var därför att snabbt röja skogen med det dubbla syftet att bekämpa tsetseflugan och få fram odlingsbar mark. Regionen hade inte tillgång till maskiner för detta utan arbetet utfördes för hand av blivande invånare. Undervegetation och mindre träd högs ner, medan större träd ringbarkades, varefter de dog efter ett eller två år. Skogsröjningen krävde en oerhört stor arbetsinsats, och man beslutade därför att ge ett litet ekonomiskt bidrag beräknat per yta röjd mark. Dessutom röjdes en hel del skog utan betalning. De totala utgifterna under åren 1973 och 1974 låg i storleksordningen Tshs 450.000 (ca 280.000 kr). Jag har ingen uppfattning om hur många hektar skog som faktiskt röjdes på ena eller andra sättet. Men landskapsbilden har i alla fall starkt förändrats.

I detta sammanhang kan nämnas att enligt vissa experter, t ex Förd: "The Role of Trypanosomiasis in Africa", är det omöjligt att med "moderna" metoder (maskiner som röjer skog, flygplan som sprider insektsmedel osv) varaktigt bekämpa tsetseflugan. Det mest effektiva sättet är att folk tränger undan skogen och börjar bruka marken. Därmed är det oundvikligt att vissa människor och djur utsätts för sömnsjuka, men denna måste då bekämpas med sjukvård.

Serviceförsörjning

Regionen fick under budgetåret 1972/73 ett i jämförelse med andra regioner kraftigt ekonomiskt stöd för att förse byarna med infrastruktur. Målet var att de 23 utvalda byarna skulle ha samma basservice (dvs vattenförsörjning, sjukstuga och skola). Detta innebar att man behövde bygga ca 15 vattenprojekt, 12 sjukstugor, en hälsovårdsklinik samt ett antal klassrum.

Jordbruket

En viktig del i ujamaaideologin är att man producerar tillsammans, dvs att man har en gemensam åker där alla gör sina dagsverken, varefter man delar inkomsterna. Intresset för en gemensam produktion var dock mycket litet - byar med ett par hundra familjer lyckades bara odla upp ett tiotal hektar tillsammans. I stället delades större delen av de gemensamma åkrarna upp i smålotter, varvid varje familj fick en bit var (block-farm). Produktionsöverskottet skulle sedan säljas genom den kooperativa föreningen. Genomsnittligt odlar en familj i Kigomaregionen 2-3 ha med bönor/jordnötter, majs eller bomull. Därtill kommer bananer, kassava, grönsaker, tobak m m. Vid planeringen av jordbruksproduktionen utövade besökande världsbanksdelegationer det första året ett ganska stort inflytande.

Representanterna menade att man skulle räkna med en stegvis uppbyggnad av såväl byar som odlad mark: första året skulle 50 familjer flytta in i en ny-etablerad by och odla upp 0,5 hektar runt sitt hus, och varje följande år skulle de odla upp ytterligare $\frac{1}{4}$ hektar, tills man slutligen uppnått 2,5 hektar per familj. Andra året skulle det komma ytterligare 150 familjer och tredje året 150 familjer. Med dessa fakta utarbetades komplicerade tabeller som visade odlad mark per familj, gröda, by, distrikt, region och år fram till 1985. Verkligheten blev en annan. Byarna fylldes snabbare, de blev genomsnittligt större (500-700 familjer) och uppodlingarna mer omfattande än dessa planer. Statistiken är dock inte helt tillförlitlig eftersom den grundar sig på uppskattning ($1 \frac{1}{2}$ - 2 ha per familj första året), men dessa uppskattningar ligger i alla fall närmare sanningen än de tidigare nämnda antagandena.

De statliga insatserna inom detta område var av två slag. För det första försökte man stimulera folket att odla mer av grödor som sedan kunde säljas (bomull, majs, bönor, jordnötter). I detta arbete ingick även att introducera bättre metoder, t ex odling på vallar (ridgecultivation) i stället för på släta marken (flat cultivation), i plantering på bestämda avstånd (spacing), upprepad ogräsrensning samt konstbevattning under regnperioden. Den andra typen av insatser var att förse byarna med bättre utsäde, konstgödsel och insektsmedel. För detta ändamål använde man vissa anslag ur budgeten och varorna distribuerades gratis. Detta kan delvis förklaras med att det inte fanns någon organisation som skulle klarat av att förmedla krediter.

Det var svårt att introducera bättre utsäde och insektsmedel och särskilt den speciella omvårdnad som ett bättre utsäde kräver. Däremot växte intresset för konstgödsel snabbt, vilket bland annat tog sig uttryck i att jordbrukaren ville köpa konstgödsel såväl i butiker som av distriktsadministrationen. I två av distrikten lyckades man även ganska bra med introduktionen av vissa förbättrade odlingsmetoder.

Byutveckling

Bostäder

Varje familj fick vid inflyttningen en tomt på ca 0,5 hektar. Den första uppgiften var självklart att ordna bostadsfrågan. Som regel byggdes snabbt en traditionell gräshydd, eller - om man hade tillgång till vatten - en enkel lerhydda med grästak. Distriktsadministrationen tillhandahöll lastbilar för transport av byggnadsmaterial (bambustänger och gräs).

För många familjer innebar detta en försämrad bostadsstandard, men hyddorna var funktionella som temporära bostäder. Dessutom byggdes de tämligen snabbt. De som bodde nära sin nya by och hade gott om tid kunde redan från början bygga ett bra hus.

Det var emellertid helt otillfredsställande att en stor del av regionens befolkning bodde en längre tid i de små gräshyddorna. Därför lanserades 1974 "Operation Ngondano" (hydda) med målsättningen att "utplåna" gräshyddorna inom ett halvt år. På de platser där det var möjligt (tillgång till vatten och lämplig lera) undervisades byinvånarna i att soltorka och bränna tegel samt att bygga luftiga tegelhus. Där det inte var möjligt att tillverka tegel genomfördes andra förbättringar vad gäller byggnadsmetoder, standard osv. Jag hann själv inte uppleva så mycket av Operation Ngondano, men jag såg ändå att bostadsstandarden höjdes avsevärt under något års tid.

Jordbruk, utveckling

Som tidigare nämnts var det viktigt att snabbt röja undan skogen och få igång jordbruket. I många fall kunde folket under själva flyttningsåret ha kvar sina gamla åkrar. I de fall där folk flyttade alltför långt för att själva kunna hämta bananer, majs osv ordnades transporter. De statliga åtgärderna för att stimulera och stödja en ökad produktion har redovisats ovan.

En ökad produktion befrämjades även på andra sätt. Traditionellt hade kvinnorna i denna region huvudansvaret för odling av ettårsgrödor. I vuxenundervisningen och andra diskussioner i byarna försökte man emellertid att upplysa folket om att produktionen var ett gemensamt ansvar, och att männen därför skulle hjälpa till. Eftersom bruket av alkohol, som tidigare varit förbehållet de äldre, spritt sig ner i åldrarna i en utsträckning som verkade produktionshämmande, förbjöds dessutom framställning och förtäring av öl under veckodagarna. Slutligen ansåg de styrande i ett distrikt att alltför många ägnade sig åt att köpa och sälja andras produkter på marknaderna. Av den anledningen inskränktes öppettiderna avsevärt.

Gemensamma arbetsinsatser

Alla de investeringar som krävdes i nya byar medförde ett stort behov av arbetskraft. Samhället kunde inte betala avtalsenliga löner, utan i stället genomfördes investeringarna som självhjälpsprojekt, dvs byborna fick själva gräva vattenledningsdiken, tillverka tegelsten till byggnader och hjälpa till att bära och bygga. I vissa fall utbetalades 5 shillings per dagsverke men ett sådant system betraktades i många sammanhang som förkastligt, eftersom det "vänjer" folk vid att tjäna pengar. Det ligger säkerligen mycket i den kritiken, men samtidigt finns en annan aspekt. När folk nyligen har flyttat till en ujamaa-by har inga fasta mönster hunnit bildas, allt är nytt och omställningen svår. Under en kort tid ställs stora sociala krav på människorna samt krav i form av arbetsinsatser. Att i det läget betala ut ett litet "stimulansbidrag" kan inte innebära att man skämmer bort någon.

Undervisning

I planeringssammanhang talas det kanske alltför litet om vuxenundervisningen, vilket ändå är den viktigaste delen av Operation Kigoma. Ofta, när man färdas på vägarna vid fem-sex-tiden, ser man i varje by tre-fyra studiegrupper med 10-15 deltagare som lär sig läsa och skriva. Alfabetiseringen är dock endast ett medel för att ge andra kunskaper, nämligen i hälsovård, näringslära, jordbruk och politik.

Den mest intressanta delen är den politiska utbildningen, som omfattar historia, partihistoria, partiets (landets) politiska målsättning och medel att nå fram till målen, medborgarnas rättigheter och skyldigheter samt vad som krävs av goda ledare. Detta kursinnehåll innebär att folk börjar inse, ifrågasätta och säga ifrån. En sådan kritik drabbar oss "experter" och den drabbar de egna ledare som inte håller måttet.

Sociala kontakter

Ibland genomfördes, som tidigare nämnts, omflyttningarna lite för brådstörtat, och i de fallen noterades såväl irritation som motstånd. Det intressanta är dock att redan efter ett halvår tycks de flesta ha accepterat situationen och funnit sig ganska väl tillrätta. De ville inte längre tala om att flytta tillbaka eller återgå till de gamla bruksmetoderna.

I detta sammanhang kan nämnas att flera personer (t ex de katolska systrarna) berättade om en intressant bieffekt av ujamaapolitiken. De menade att särskilt kvinnorna uttryckte en stor tillfredsställelse med att bo i ujamaabyar, där de lätt fick kontakt med andra kvinnor. Därigenom kunde de hjälpa varandra på olika sätt och de fick även mera hjälp av sina män med jordbruket, samtidigt som hustrumisshandel och dryckenskap minskade.

Slutkommentar

Ujamaaprogrammet antogs genom Arushadeklarationen 1967. Utvecklingen gick dock av flera skäl ganska långsamt tills man koncentrerade resurserna genom att starta Operation Dodoma och Operation Kigoma. När det visade sig vara praktiskt möjligt att genomföra ujamaaprogrammet på relativt kort tid beslutade man att det skulle genomföras på endast något år. Presidenten menade att om man lämnade en längre tidsram skulle alla ändå vänta och flytta sista månaden. Eftersom denna väg var den rätta för Tanzania fanns det ingen anledning att vänta längre.

Vi västerlänningar har en tendens att kritisera Tanzania för ujamaapolitiken med hänvisning till att den bryter mot de mänskliga rättigheterna. Personligen delar jag inte längre en sådan inställning. Landets ekonomi och samhällsskick behöver en oerhört snabb omställning för att utvecklas. Man har då enligt presidenten tre primära fiender som först måste bekämpas, nämligen fattigdom, okunnighet och sjukdom och genom att bekämpa okunnigheten bekämpar man även de två andra. Av den anledningen har man på politisk väg beslutat att genomföra ujamaaprogrammet. Detta innebär att människor flyttat frivilligt eller efter någon form av påverkan till byar om en eller ett par mil från hemmet 1/.

I Dar es Salaam hör man ofta talas om allt det våld som använts för att genomdriva flyttningarna. Jag kan inte förneka att våld har förekommit, men det har definitivt inte varit det normala. I stället bör det ses som tragiska inslag i ett i övrigt fredligt förlopp.

Numera talar man inte i Tanzania så mycket om ujamaabyar i betydelsen att folk bor i byform eller att de producerar och säljer sina grödor tillsammans. Det är särskilt tanken på den kollektiva produktionen som skjutits på framtiden. I stället talar man om "development villages", dvs byar som ska utvecklas till ujamaabyar. Dett har ibland tolkats som att regeringen erkänt ett misslyckande och att den nu försöker dra ner på takten.

Personligen anser jag att Tanzania i stället koncentrerar sig på de mest väsentliga uppgifterna för en fortsatt utveckling mot ökad demokrati och bättre levnadsförhållanden, nämligen:

- vuxenutbildningen intensifieras för att väcka folket ur deras resignation, ge dem vilja och kunskaper att själva ändra på sina levnadsförhållanden
- folk fortsätter att flytta samman i byar för att nås av olika former av service
- en byorganisation byggs upp och blir ett naturligt redskap för såväl politisk som ekonomisk utveckling.

1/ Man kan här dra en parallell med Sverige där tusentals människor av ekonomiska skäl tvingats flytta från Norrlands inland till kuststäderna och till mellansverige, eller från glesbygd till tätort.

BYAR OCH BYPROGRAMMET I MWANZA-REGIONEN¹⁾

Ett viktigt steg mot landsbygdsutveckling enligt socialistiska principer

Före 1974 bodde majoriteten av landsbygdsbefolkningen i Mwanza-regionen utspridda var och en på sin egen åkerjord. Det fanns ett antal ujamaabyar, 1972 totalt 212, och ett fåtal handelscentra. Den första ujamaaby i Mwanzaregionen var Gallu på Ukereweön. Gallu grundades i juni 1967.

1974 ändrades emellertid hela mönstret radikalt. Människorna flyttade ihop i drygt 600 byar, en flyttning som i stort sett var genomförd i augusti samma år. Den snabba omflyttningen har utan tvivel medfört problem och de värsta misstagen håller nu på att rättas till.

Att skapa byar är ett viktigt steg i riktning mot en landsbygdsutveckling enligt socialistiska principer. Det innebär en social och ekonomisk omformning av samhället som kommer att lägga grunden till en snabb och självständig utveckling av speciellt landsbygdens befolkning, men också av Tanzania som helhet.

Bakgrund till byprogrammet

Principerna för denna utveckling lade president. Nyerere fram 1967 och den andra femårsplanen (1968-72) stödde ujamaaprogrammet helhjärtat. I augusti 1972 föreskrev presidenten att områdena kring de största kooperativa föreningarna också skulle utgöra basen för ujamaabyar. I Mwanza planerade man samtidigt genomförandet av "Operation Vijiji ya Ujamaa" och instruerade alla District Development Directors (DDD) i regionen. Instruktionerna innehöll detaljer om bystorlek, behov av land och service samt ett program för granskning och genomförande av operationen som man avsåg att sätta igång året därpå.

Programmet blev emellertid överspelat av den 16:e Biennial Tanu Conference (d v s partikongressen 1973) som satte 1976 som det år då hela befolkningen skulle bo i byar. Som en följd av detta planerade regionkommittén att omedelbart genomföra "Operation Vijiji", d v s mobilisera hela landsbygdsbefolkningen i Mwanza-regionen, för att flytta ihop i byar.

1) Artikeln är ett sammandrag av vissa delar av "Villages and Villagisation in Mwanza Region", författade av John E More, som arbetade med regionplanering i Mwanza. Sammandraget har gjorts av Jan Rudengren.

I mars 1974 började man mäta upp och värdera de gamla bostäderna och överlägga på "ward"-nivå¹⁾, med råd från distriktsplanerare om lämpliga platser för de nya byarna. Man tog då hänsyn till om det fanns jord, väg i närheten, service såsom kooperativa föreningar, sjukvård, skola och vatten. Samtidigt fördelades hushållens jordar, som normalt hade en storlek av ca 1 hektar. Människorna började flytta in i de nya byarna under april 1971. Rapporter från distrikten visade att arbetet var långt framskridet mot slutet av juli samma år. Mellan 70-100% av befolkningen höll då på att flytta till nya byar, trots att många hus ännu inte var färdiga. De största problemen var brist på byggnadsmaterial, tillgång till vatten och lämpliga platser för byarna med hänsyn till befintlig service och vidskepelse.

Man planerade att operationen skulle vara genomförd i augusti 1974, för att bönderna skulle kunna börja bruka sina nya jordar. Förutom en åker kring huset tilldelades bönderna jord i området runt byn. Under det första året fick de dock fortsätta odla även sina gamla åkrar för att inte gå miste om det arbete och kapital som redan lagts ner där. I november hade de sista familjerna flyttat till nya byar och därmed var det andra skedet fullbordat.

Byar och utveckling

Byn har inte bara blivit centrum för utvecklingsarbetet utan också för samordning av landsbygdsprogrammen. Bysamhället vilar på följande filosofi:

1. Ett bysamhälle kan med lätthet arbeta kollektivt, vilket är grunden för hela ujamaapolitiken.
2. En samlad grupp människor är mycket lättare att administrera, organisera och mobilisera än utspridda människor.
3. Det är lättare att utbilda, såväl politiskt som tekniskt, invånarna i en by än en utspridd landsbygdsbefolkning.
4. Det integrerade eller "frontal" angreppet på underutveckling har en riktigare bas i en by än bland en utspridd befolkning.
5. En by kan effektivare och mer ekonomiskt förSES med social service.
6. En by, särskilt en som till stor del bygger på kollektivt arbete, kan ha stora fördelar vid inköp och utnyttjande av jordbruksmaterial.

1) En "ward" är den lägsta administrativa enheten i Tanzania.

7. En by är tillräckligt stor för att småindustrier såsom underhåll och reparation, husgeråd, möbler och konfektion ska bli lönsamma.
8. I en by kan människorna känna gemenskap som i sin tur underlättar mobilisering och nyskapande som kommer hela samhället till gagn i stället för några enstaka individer.

Den sista punkten är viktig, då jordbruket även i fortsättningen kommer att vara den viktigaste försörjningskällan för den största delen av befolkningen. Det är självklart att alla bönder inte kan vara utmärkta bönder, men mycket kan bli bättre genom råd och förebilder. Det är både lättare att få råd och se goda exempel om människorna bor tillsammans i byar.

Byinflyttning och bylokalisering

När befolkningen hade flyttat in i byarna fanns det totalt 616 byar i Mwanza-regionen. Från och med november 1974 förändras mycket både vad gäller den administrativa indelningen och byarna. Det ingick bl a i den regionplanegrupps arbetsuppgift, ur vars rapport detta utdrag gjorts, att studera vad som kan göras för att göra omflyttningarna lyckosamma.

Byarna har till största delen byggts i närheten av befintliga vägar och service, såsom kooperativa föreningar, sjukstugor och i vissa fall skolor. Men det finns också några fall där sådan service övergivits vid omflyttningen. Denna lokalisering är en naturlig följd av distriktsadministrationens direktiv. En viktig effekt av koncentrationen av byarna är att tidigare uppodlade områden nu har övergivits och förvandlats till urskog. Det skulle därför varit bättre att sprida ut ett större antal mindre byar, som också kunde vara satelliter till en större by. Man uppnår inte några verkliga fördelar med att koncentrera befolkningen till stora byar i glest befolkade områden, utan snarare nackdelar. När ett effektivare jordbruk börjar tillämpas kommer större ytor att odlas per familj. Om marken ska utnyttjas effektivt är en av förutsättningarna att bönderna inte har långt till sina åkrar. Då är flera små byar, knutna till en stor by med service, bättre utveckling. Det blir då möjligt att ekonomiskt utnyttja ett större område för jordbruk och samtidigt ha nära till ett servicecentrum.

Även i tätbefolkade områden kan det vara fördelaktigt med flera små byar, men dessa behöver inte vara skilda åt geografiskt, utan deras läge bestäms av tillgången på land och således på avståndet by-åker. Rent allmänt kan man säga att i små byar är det lättare att känna gemenskap än i stora, mera opersonliga byar. Det är viktigt att inte anse administrativ bekvämlighet viktigare än böndernas behov av att kunna arbeta effektivt och ekonomiskt.

Betoningen av att byarna ska ligga nära vägar verkar snarare bero på tjänstemännens bekvämlighet än böndernas behov. Det tidigare bosättningsmönstret i delar av Geita-distriktet visar att när bonden fattar ett självständigt beslut om var han ska bosätta sig är det mindre viktigt om det finns en väg i närheten. Det som har störst betydelse vid ett sådant beslut är tillgång på jord. Bonden måste gå varje dag till sin åker, medan hans behov att komma till en väg är mycket mindre. Detsamma gäller den kooperativa föreningen som han besöker endast ett fåtal gånger per år.

Bystorlek

Storleken på byarna i Mwanza-regionen varierar mycket. Några, och då speciellt de i närheten av distriktskontoret, är snarare småstäder än jordbruksbyar. Om distriktscentra utelämnas varierar bystorleken mellan 1 440 och 62 familjer. Uppgifter om byarna samlades in under pågående inflyttning och varierar därför mycket i kvalitet. Materialet visar att den genomsnittliga byn i regionen har 323 familjer och 1 834 invånare. 60% av byarna i regionen har mindre än 2 000 invånare och 16,5% mindre än 1 000.

Bystorleken är viktig ur flera synpunkter, men främst i förhållande till tillgång på mark och till serviceförsörjning. Förhållandet till närhet till mark är också betydelsefullt, som vi diskuterat tidigare.

Det finns naturligtvis ingen idealstorlek för en by. Den maximala storleken varierar mellan enskilda byar beroende på deras läge och ekonomi. När man beräknar hur stor en by kan tillåtas bli bör man ta hänsyn till följande: mark, avstånd till åker, byplan, boskapsantal, odlingssystem, icke-jordbruksaktiviteter, samhällsorganisation och administration.

Byns minsta storlek kan bestämmas av hur stor befolkning som behövs för ett tillräckligt underlag för en viss social - eller annan - service. När allmän grundutbildning ska införas för barnen kan man utgå ifrån den befolkning som behövs för att fylla en skola med 7 klasser som ett minimumtal. Om man räknar med 45 elever per klass måste byn ha minst 300 familjer vid en normal befolkningsfördelning. Å andra sidan täcker en sjukstuga in ca 1 000 familjer för närvarande och en kooperativ förening ca 760 familjer. För vattenförsörjningen finns det inte något antaget minimumtal, utan det bestäms snarare av hur vattenkällan ser ut och möjligheterna att distribuera.

Byns läge

När man bestämt läget för en by måste man framförallt undvika platser som kan bli översvämmade. Man måste se till att husen inte byggs på mark som ska reserveras för jordbruk i stor skala. Vidare måste byn planeras med hänsyn till höjdförhållanden, risken för erosion (jordförstöring), vind- och regnriktning och om det finns en stor väg i närheten.

Speciella uppgifter har inte samlats in om byarnas läge i Mwanza-regionen, men några få allmänna observationer kan göras. Som väntat ligger de flesta byarna på en kulle, ofta på båda sidor om en stor väg, vilket kräver speciell hänsyn till boskapen, som betar i dalarna. Det finns redan nu tecken på att kostigar som leder ner från kullarna koncentrerar avrinningen vid regn och att kullarna alltså utsätts för svår erosion. Det är också viktigt att åkerjorden runt husen på kullarna har bankar längs höjdkurvorna för att förhindra erosion. Ett annat problem då man ska bestämma byns läge är konflikten mellan behovet av åker för hushållens försörjning och behovet av att reservera bra mark för odling i stor skala.

Eftersom bonden till stor del är beroende av den åker som ligger runt hans hus för sitt dagliga behov, vill han naturligtvis att huset ska ligga på bra jord. Men om han bara var intresserad av husets läge skulle han naturligtvis placera det på den minst användbara marken, ur odlingssynpunkt. Regionens medelby, som består av 323 familjer som alla har ca 0,5 hektar mark runt huset, breder ut sig över en mycket stor yta (ca 1,5 km²). Eftersom hela ytan är uppdelad i små åkrar kan inte något jordbruk i stor skala bedrivas där.

Detta förhållande minskar den yta som kan användas av byn för ett stordriftsjordbruk. Å andra sidan kan marken runt huset gödslas med hushållsavfall, både från människor och djur. Man måste alltså nå en balans där medelgod jord avsätts för byggnader med omkringliggande åkrar som kan ge god avkastning om man gödslar dem ytterligare och den bästa jorden reserveras för bästa möjliga jordbruksutnyttjande. Detta kräver att man kartlägger jordarna i möjliga bylägen och om möjligt justerar i befintliga byar där jordbrist råder och där marken utnyttjas dåligt.

Byar som ligger på båda sidor om en stor väg är riskfyllda för människor och djur. Vägen används som kostig och som mötesplats för byinvånarna. Rekommendationer finns att en by ska läggas på ena sidan av en stor väg med ett obebyggt område mellan byn och vägen.

Bylokalisering i framtiden

Att operationen genomfördes så snabbt och förplaneeringen var så ofullständig resulterade i en mängd misstag i bystrukturen. Några byar är för stora, både med hänsyn till läge och åkerjord inom ett ekonomiskt lönsamt avstånd. Andra har dåligt läge speciellt vad gäller möjligheterna att utnyttja marken effektivt och behovet av en ökad grad av kollektivt jordbruk. Det finns också problem med vattenförsörjningen och avståndet till åkrar och service. Slutligen har många byar ett dåligt läge för en framtida tillväxt och serviceförsörjning, boskapsskötarnas speciella behov, risken för översvämning m m.

Dessa problem underströks särskilt efter presidentens besök i regionen i februari och oktober 1975. I alla distrikt ser man nu över de befintliga byarna och antingen skapar man nya byar som ska ta hand om delar av befolkningen från de stora byarna, eller också omorganiserar man de existerande. Omflyttningen av 1 330 familjer från Ukara Island till Sengerema-distriktet har t ex gjort det nödvändigt att bygga 5 nya byar. I andra områden förs "överskottsbefolkningen" i stora byar över till nya satellitbyar. Detta kommer att fortsätta, inte bara i den närmaste framtiden som en reaktion på de problem som följde av den första byinflyttningen, utan också längre fram eftersom man måste vidta åtgärder när befolkningen ökar för att lätta befolkningstrycket.

Man måste utgå ifrån att befolkningen kommer att växa genom en naturlig befolkningsökning när man planerar befintliga och framtida byars placering. Det är därför nödvändigt att se över valet av platser så att tidigare misstag kan undvikas. Många av misstagen under den första inflyttningen berodde på brådska och otillfredsställande planering. Det är viktigt att begångna misstag inte upprepas genom ex. liknande brådska och brist på förplanering när nu justeringar ska ske.

Folket ansvarar för valet av byarnas läge, men det behöver också information, råd och styrning av teknisk personal från distrikts- och regionadministrationen. För den långsiktiga planeringen behövs det vidare ett "lager" av redan utvalda lägen, där man känner jordens beskaffenhet, befolkningskapaciteten, infrastruktur och service etc. När en "överskottsbefolkning" från andra byar eller områden vill flytta kan dessa på förhand utvalda lägen färdigställas i god tid innan nybyggarna kommer dit. Det måste finnas personal och material på regionnivå som fortlöpande kan inventera och planera.

Idag behövs det också ytterligare förberedelser och planering för de nya byar som håller på att skapas. De byar, vars läge eller utformning har visat sig felaktig, måste omformas. Idealiskt vore om varje befintlig by, likaväl som de som finns i "reserv", kunde granskas med avseende på deras produktionsförmåga. Man skulle då också få information om odlings-system, befintlig social och ekonomisk service och byns möjlighet att tillfullo utnyttja sina utvecklings-möjligheter nu och under framtida teknologiska förändringar.

Nedan följer en förteckning över resultatvärderingsstudier utgivna i serien "Meddelande från Utredningsbyrån"

- 1 Sammanfattning av en studie över genomförande och kontroll av ett decentraliserat program för hälso-centraler på landsbygden i Tanzania. Förf: William P Mayer (1974 08 02)
- 2 Sammanfattning av 1974 års utvärderingsrapport om CADU och EPID i Etiopien. Förf: Dagnachew Yirgou et al (1974 08 30)
- 3-5 Vattenförsörjning i Ostafrika - tre vetenskapliga studier i sammandrag (1974 09 15)
 - 3) Preliminary Results of an Impact of Rural Water Supply Schemes built by Self-help. Förf: G Tschannerl och M Mujwahuzi, Dar es Salaam
 - 4) Evaluation of the Development Impact of Rural Water Supply Projects in East African Villages. Förf: Dennis Warner
 - 5) Impact and Economics of Community Water Supply. A Study of Rural Water Investment in Kenya. Förf: I D Carruthers
- 6 Personalbistånd i Tanzania. Effektivitet och utländsk personal inom det tanzaniska vattenförsörjningsprogrammet. Förf: Göran Hydén, Pius H Mallya, Ngasamiaku Mtalo och Habib J Nyundo (1974 10 30)
- 7 Bönderna i Mpiji-dalen. Kibaha Farmer's Training Centre. Tanzanias Kustregion 1965-68. Förf: Anita Francke (1974 11 14)
- 8 Sammanfattning av en preliminär rapport om Mtu ni Afya, masshälsokampanjen i Tanzania. Förf: Budd L Hall och C Zikambona (1974 12 02)
- 9 Finansiering av småindustriutveckling. Forskningsprojekt utfört av Världsbanken i samarbete med SIDA. Förf: D Kochav, H Bolin, K Di Tullio, I Roostal, N Wahl (1975 01 22)
- 10 Landsbygdsutveckling i Bangladesh, kommenterad sammanfattning av aktuella skrifter och utredningar. Förf.: Bo Kage Carlson (1975 02 28)
- 11 Aktionsevaluering - en alternativ evalueringsmetod inom småindustriprogrammet i Kenya. Förf: Hans Kristensen, Institutet för Utvecklingsforskning i Köpenhamn (1975 03 04)
- 12 Konflikter inom landsbygdsutvecklingen i Etiopien - en sammanfattning av Ethiopia Political Contradiction in Agricultural Development. Förf: Michael Ståhl, 1974 (1975 03 04)

- 13 Tanzanias bank för landsbygdsutveckling - en nordisk utvärdering i sammanfattning, november 1974. Förf: K E Svendsen, H Westman, R Sörum, L Wohlgemuth (1975 03 24)
- 14 Arbetsintensiva metoder inom vägbyggnadsverksamhet. Sammanfattning av forskningsprojektet "Study of the substitution of labour and equipment in civil construction" utfört inom Världsbanken (1974 04 05)
- 15 När elektriciteten kom till byn - sammanfattning av en studie om landsbygdselektrifiering i Kenya. Förf: Anders Hjort ("Socio-economic effects of rural electrification in Kenya" - Department of Social Anthropology, University of Stockholm, 1974) (1975 06 15)
- 16 Vart tar alla studenter vägen...? sammanfattning av en studie rörande zambiska sekundärskoleelevers arbetsmarknadssituation efter avslutad utbildning. Tracer Project Group. University of Lusaka, Zambia (1975 07 15)
- 17 En sammanfattning av Tanzanias utvecklingspolitik - mål och resultat 1967-74. Förf: Reginald Green (1975 07 24)
- 18 En sammanfattning av WHAT NOW för en alternativ utveckling. Sammandrag av The 1975 Dag Hammarskjöld Report on Development and International Cooperation (1975 08 04)
- 19 Den växande fattigdomen i Indien - skiss till en analys av Indiens utvecklingspolitik. Förf: Göran Djurfeldt och Staffan Lindberg (1975 08 28)
- 20 Seger över smittkopporna eller vi kan - bara vi vill. En sammanfattning om mänsklighetens kamp mot smittkopporna (1975 09 17)
- 21 Sammanfattning av VAD STYR VALET AV PROJEKT I U-LÄNDER. Förf: Lars-Erik Birgegård (1975 10 03)
- 22 Sammanfattning av studier över HYBRIDMAJSENS SPRIDNING I KENYA. Förf: John D Gerhart resp Olof Hesselmark (1975 10 27)
- 23 SOMALIAS KAMP FÖR UTVECKLING. Förf: Christer Krokfors (1975 11 12)
- 24 SKOGSUTVECKLING I TUNISIEN. En problembeskrivning efter en utvärdering i april 1975 av ett FAO/SIDA-stött skogsutvecklingsprojekt. Förf: Christian Andersson (1976 03 03)
- 25 "VI FLYTT !" - BYUTVECKLING I TANZANIA. 3 ögonvittnesskildringar från den genomgripande omflyttningen i Tanzania. Förf: Jan Rudengren, Gunnar Lindgren och John E More.